

Zemřel Igor Tomeš, vědec širokého rozhledu, vynikající učitel a mezinárodní expert

17. dubna 1931 v Brně – 23. března 2018 v Praze

S panem profesorem jsme se měli možnost osobně seznámit teprve před deseti roky. Shoda okolností nás však nakonec svedla blíže, než jsme oba na základě našeho prvotního, více méně nahodilého setkání předpokládali. Byl jsem tehdy stále ještě akademický elév, na něhož profesor pohlížel s jistou blahosklonnou laskavostí. Přípravy akreditačních spisů pro založení nových akademických oborů nás však sváděly k sobě stále blíže a v rámci řešení rozličných technických otázek ohledně správného sestavení studijních plánů a jejich obsahu jsme měli možnost stále častěji se uchýlovat k debatám o běžném provozu sociální ochrany v České republice a jejím historickém vývoji.

Paměť národa (www.pametnaroda.cz)
© Post Bellum, 2012

Igor Tomeš

Snad právě to, že jsem byl historikem, jsemuž zrovna v té době vyšla první monografie o meziválečné politice zaměstnanosti a který se chystal na svou habilitační práci o komunistické koncepci sociálního státu v padesátých letech, nás velmi sblížilo. Pan profesor totiž vždy zastával názor, že vědecký přístup k analýze současné sociální politiky se neobejde bez důkladného porozumění jejímu historickému vývoji. Nakonec slovo dalo slovo a podali jsme si společně grantovou žádost na vytvoření přehledové práce o dějinách sociálního státu v Československu. Ve spolupráci s dalšími autory nakonec po třech letech spatřila světlo světa kniha *Sociální stát v Československu: Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*.

Přestože se naše badatelské cesty poté znovu rozdělily – pan profesor začal pracovat výhradně na soudobých tématech a já se držel těch historických – zůstali jsme v kontaktu, a když nám nezbýval čas na osobní setkání, alespoň jsme se navzájem průběžně informovali. Nemohl jsem tušit, že když jsme si 17. prosince 2017 v dobrém rozmaru přáli k vánočním svátkům, že tak činíme naposledy. Mrzutě jsem tehdy skuhral nad svou zaneprázdněností a neschopností dodávat pracovní texty ze dvou projektů včas. A pan profesor pohlédl na fotografii mých potomků a poznamenal: „To je víc než dva granty.“ Následně se s obvyklým elánem opět rozpovídal o věcech, na kterých aktuálně pracuje. A s vtipem sobě vlastním toto povídání uzavřel poznámkou o svém, bohužel, horším se zdravotním sta-

vu s tím, že ve svých šestaosmdesáti letech již bude muset asi začít pomýšlet na důchod.

Životopis Igora Tomeše je jedním z těch, do něhož se velmi výmluvně promítly zákruty českých dějin 20. století. Narodil se v roce 1931 do majetkově relativně dobře zajištěné středostavovské rodiny a většinu svého dětství prožil na Dálném východě, hlavně v Šanghaji a Hongkongu, kde jeho otec v letech 1932–1945 působil jako obchodní zástupce Škodových závodů. Z důvodů úzkých osobních vazeb na Brity byla v roce 1942 rodina internována v cizineckém táboře. Po válce se vrátila zpátky do republiky. S ohledem na Tomešovo datum narození jsem nikdy nebyl schopen dovodit, když jsme spolu debatovali o poválečné třetí republice, nakolik šlo spíše o tradovanou rodinnou paměť, postoje rodičů a nakolik o autentické vnímání tehdejší politiky adolescentem před prahem dospělosti. Nicméně opakovaně mi říkával, jak byli po návratu rozčarováni z tehdejší bezbarvé politiky nekomunistických stran, zatímco KSČ před volbami do Ústavního národního shromáždění působila jako všénárodně orientovaná, akční strana s jasným reformním politickým programem a akceschopnými elitami.

Jako vysokou školu si vybral Právnickou fakultu, kde v roce 1955 obdržel doktorát a zůstal zde působit jako odborný asistent na katedře občanského práva u profesora Knappa. Znalost jazyků mu posléze otevřela dveře do světa. V roce 1959 nastoupil do ženevského Mezinárodního úřadu práce na úřednickou pozici v odboru sociálního zabezpečení. Od počátku šedesátých let stále častěji figuroval jako poradce Mezinárodní organizace práce pro věci sociálních reforem v rozličných zemích světa: v roce 1962 v Súdánu, o rok později v Turecku a v roce 1966 v Japonsku.

Po svém návratu působil znovu na Karlově univerzitě, kde v roce 1966 obhájil svou disertační práci a o rok později se habilitoval. Aktivně se tehdy zapojil do reformního procesu během pražského jara a rozsáhle se účastnil tehdejších expertních debat o možnostech reformy československého sociálního zabezpečení. V důsledku srpnové invaze vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 byl následně při stranických čistkách shledán jako ideologicky nevyhovující a v roce 1970 byl vyloučen z KSČ. Tím se mu na dlouhou dobu uzavřely možnosti působení v akademickém prostředí. Až do roku 1971 měl alespoň možnost i nadále působit jako expert pro Mezinárodní organizaci práce při reformách sociální ochrany v rozvojových zemích (Keňa, Tanzánie, Uganda). Poté, v letech 1971–1989, se musel spokojit s pozicí výzkumníka a sociálního pracovníka v Techno-ekonomickém výzkumném ústavu hutnictví železa.

Z osobních rozhovorů o tomto období jeho života jsem si odnesl především dvě vzpomínky, významné pro mé porozumění sociální politice. Za první mě vždy upozorňoval na nepřenositelnost jednotlivých modelů mezi zeměmi. Každý model musí být ušitý na konkrétní ekonomickou a sociální strukturu dané země a hlavně, což mi zpočátku přišlo jako velmi neotřelé, musí současně respektovat vůdčí kulturní vzorce dané populace ve smyslu rodinného chování, tradic skupinové a mezigenerační solidarity, komunitního života apod. Za druhé

rád vzpomínal na terénní sociální práci, kterou musel tehdy pro hutní podniky provádět, z čehož si odnesl podle svých vlastních slov nedocenitelné empirické poznatky pro svou další vědeckou i politickou práci. I v tomto případě mě opakovaně varoval před úzkoprsým technokratickým přístupem, k němuž sociální ochrana slabých nevyhnutelně tenduje. Vyprávěl mi o tom, jak musel například řešit absentérství některých romských dělníků. Teprve v okamžiku, kdy pronikl do jejich sociálních vazeb uvnitř komunity a začal vyjednávat s těmi, kdo v rámci jejich společenství byli uznávanými autoritami, dosáhl s minimálními náklady a bez použití represivních nástrojů žádoucích cílů.

Na světlejší zítřky se mu znovu začalo blýskat se sametovou revolucí. V letech 1989–1991 působil ve funkci náměstka federálního ministra práce a sociálních věcí. Jeho úkolem, na němž pracoval s dalšími odborníky, byla příprava systémové reformy sociálního zabezpečení. Jak sám přiznával, svou práci nezačínal na čistém stole, nýbrž rozsáhle navazoval na debaty a koncepce probírané již od roku 1987 na půdě tehdejšího Výzkumného ústavu sociálního rozvoje a práce. Výsledný *Scénář sociální reformy* byl schválen v druhé polovině roku 1990. Vůdčími idejemi tohoto dokumentu byla pluralizace subjektů, dílčí privatizace a demokratizace dosavadní radikálně etatisticky pojaté sociální ochrany. Tento dokument se stal klíčovou směrnicí následných proměn sociální politiky. Je v něm dobře patrné Tomešovo chápání funkce sociální politiky v moderní společnosti. Někdy bývá označován za liberála, jindy je jeho „scénář“ charakterizován spíše jako sociálně-demokratický. Patrně nejvýstižnější charakteristikou je označení „sociální liberalismus“ ve smyslu, v jakém se tento směr etabloval v anglosaském prostředí, jehož vyjádřením byl komplexní návrh britské sociální reformy z rukou Williama Beveridge a Johna M. Keynesa z let 1942–1945.

Vedle této úřední agendy se Tomeš na počátku devadesátých let začal znovu věnovat činnosti vysokoškolského pedagoga a v roce 1991 byl na Právnické fakultě Univerzity Karlovy jmenován profesorem. Podílel se tehdy také na zakládání samostatné katedry sociální práce na Filosofické fakultě UK (spolu s Jiřinou Šiklovou a Oldřichem Matouškem), která vznikla v roce 1992. Později začal spolupracovat i s dalšími vysokoškolskými pracovišti v Praze, Brně a Olomouci. V roce 1992 začal provozovat soukromou firmu pro oblast lidských zdrojů, zaměřenou hlavně na poradenskou činnost, řešení odborných grantů a tvorbu pedagogických příruček v oboru sociální politiky. V devadesátých letech a v prvním desetiletí nového tisíciletí Tomeš také spolupracoval při realizaci sociálních reforem v řadě zemí (například v Albánii, Litvě, Chorvatsku, Gruzii, Rusku nebo na Slovensku).

Ve svém chápání sociální politiky důrazně odmítal ekonomistickou interpretaci fungování společnosti, charakteristickou pro soudobý neoliberalismus. Sociální politika podle jeho názoru nemá být podřízena potřebám ekonomické politiky, což je přístup charakteristický stejně pro soudobý radikální neoliberalismus jako pro marxisticko-leninské pojetí sociální politiky v padesátých letech. Hospodářská a sociální politika mají totiž odlišné cíle. Zatímco pro ekonomickou

politiku je vůdčí maximou efektivita měřitelná peněžní kvantifikací, primární funkcí sociální politiky je zajištění společenské koheze. Proto v tržní společnosti mají svou neopominutelnou funkci ústavně garantovaná sociální práva, jež mají být nástrojem systémové integrace, čímž napomáhají redukci rizika růstu antagonismu mezi jednotlivými společenskými vrstvami nad politicky únosnou mez.

V pozadí Tomešových reflexí můžeme nacházet vliv systémové teorie, která dominovala v sociologickém myšlení v době jeho odborného zrání. Jistě ho ovlivnila také marxistická sociologická teorie, třebaže se zásadně vyhroboval proti přímočarému ekonomickému redukcionismu, charakteristickému pro většinu reprezentantů etablované marxistické sociologie. Společnost vždy chápal jako provázanou soustavu jednotlivých subsystémů, které jsou sice na jedné straně relativně uzavřené a řídí se vlastní racionalitou fungování, na druhé straně mezi těmito subsystémy existuje vysoká míra vzájemné závislosti. Právě tato optika předurčila, že tradičně překračoval hranice prostého právně-positivistického myšlení, které se orientovalo jen na exaktní popis platných právních norem. To byl jeden z hlavních odkazů, který doslova vnucoval svým žákům, aby se nestali jen takovými povrchními interprety právních předpisů. S důsledností odlišoval mezi sociálními vědci takové „pozitivisty“, a pokud si některého autora zařadil do této škatulky, ztratil o jeho práci veškerý zájem.

Díky tomuto širokému, v tom nejlepší smyslu mezioborovému přístupu k sociální politice vliv jeho vědecké práce daleko přesáhl hranice práva, které původně vystudoval. Patřil navíc k těm šťastlivcům, kterým se na sklonku života podaří shrnout celoživotní práci do několika rozsáhlých kompendií. Ačkoli nás opustil, díky značnému počtu žáků, které školil – možná podstatně výstižnějším by na tomto místě bylo použití slovesa *cepoval* či *drezíroval* –, za sebou zanechal nesmazatelnou stopu. A právě proto, že se na sklonku života věnoval doslova horečné publikační činnosti, by se stěží některý vážný zájemce o problematiku sociální politiky s jeho jménem mohl minout. Ačkoli česká škola sociální politiky zplodila od 19. století celou řadu zajímavých a originálních myslitelů, existuje-li v jejím rámci nějaká první liga či národní reprezentace, pak mohu říci, že odchodem pana profesora Igora Tomeše ztratila jednoho ze svých nejvýznamnějších hráčů.

*Jakub Rákosník,
docent Ústavu hospodářských a sociálních dějin,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy*